

KAPALI PLANDAN AÇIK PLANA GEÇMEK TÜRKİYE’NİN KENT PLANLAMASINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLARIN HAFİFLEMESİNİ SAĞLAYABİLİR Mİ?

İLHAN TEKELİ

I. GİRİŞ

Türkiye’nin yüz elli yılı aşkın bir kent planlama deneyimi bulunuyor. 1961 yılından beri Türkiye’de, ayrı bir mesleki uzmanlık alanı olarak, Şehir ve Bölge Planlama eğitimi verilmektedir. Günümüzde Türkiye Üniversitelerinde çalışmakta olan 35 lisans 30 kadar yüksek lisans bölümü bulunmaktadır. 1969 yılından itibaren TMMOB içinde ayrı bir Şehir Planlama Odası faaliyete girmiştir. Halen Odaya 6926 aktif kayıtlı üye bulunmaktadır. Kısacası Türkiye de kentlerdeki yerleşmeler ve onların büyümelerinin meşruiyetleri, kent planlarına uygun olmasına bağlanmıştır. Bu planları yapacak olanların nasıl yetiştirilecekleri ve mesleklerini nasıl yapacakları konusunda belli bir kurumsallaşma aşamasına ulaşılmıştır.

Ama günümüzde Türkiye’de yapılan kent planlarından ve onların uygulanma pratiklerinden meslek çevresinde ve Türkiye kamuoyunda yaygın bir hoşnutsuzluk bulunmaktadır. Türkiye’de plansız kentlerde yaşamak istediğinin bulunduğu söylenemez. Yaygın olan rahatsızlık, planların yapılmasının ve uygulanmasının adil olmayan toplumsal sonuçlar yaratmasından kaynaklanmaktadır. Ben bu yazının ilk bölümünde bu rahatsızlığın nedenlerini üç alt başlık altında ele alacağım. Günümüz Türkiye’sinde kent planlamasında yaşanan yozlaşmanın nedenlerini üç alt grup içinde toplayarak ele alacağım. Bunlar;

- Türkiye’nin siyasal kültüründen kaynaklanan nedenler,
- Ülkedeki ilgili kurumsal yapının yarattıkları,
- Toplumda değiş rollere sahip bireylerin davranışlarının sonuçları,

diye sıralanacaktır. Her alt grup içinde önce ele alınan faktörün ne tür olumsuz sonuçlar yarattığı açık olarak ortaya konulacak, daha sonra bu olumsuz sonuçlardan kaçınmak için ne tür değişiklikler yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır. Sorunların ve çözümlerinin tartışıldığı bu bölümden sonra, Türkiye’de kent planlama biçimine ilişkin sorunlar düzeyinde bir tartışmaya girilmektedir. Bunun için hali hazırda kurumsallaşmış durumda bulunan kapalı kent planlama yaklaşımının, yaşanmakta olan sorunlarla bağı irdelenmektedir. Bu çözümlene sonucunda yaşanan sorunlardan kaçınmanın bir yolu olarak, açık bir planlama yaklaşımı önerilecektir. Bu öneri salt bir kavram düzeyinde bırakılmayacak, böyle bir planlama yaklaşımının seçilmesinin planlama pratiğinde yaratacağı değişiklikler ve böyle bir planlama pratiğinin, halen var olan planlama sorunlarının hangilerinin ortadan kalkmasına yardımcı olacağı belirtilecektir.

Yazının üçüncü ve son bölümünde Türkiye’de kent planlaması anlayışının kapalı bir planlamadan açık bir plan anlayışına geçişin gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durulacaktır.

II. TÜRKİYE’DE KENT PLANLAMAYI SORUNLU HALE GETİREN NEDENLER

Türkiye’de kent planlamasını olumsuz olarak etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunların her biri üzerinde ayrı ayrı ele almak bir yazı içinde olanaksızdır. Onun için bu faktörleri ayrı, ayrı değil gruptaştırarak; siyasal kültürden gelen nedenler, kurumsal yapıdan kaynaklananlar, bireylerin davranışlarından gelenler alt başlıkları içinde ele alalım.

II.1 TÜRKİYE’NİN SİYASAL KÜLTÜRÜNDEN GELEN OLUMSUZ ETKİLER

Tabii değişik siyasal partilerin değişik sorun alanlarına ilişkin farklı politikaları olacaktır. Ama burada beni ilgilendiren konu, Türkiye’de tüm partileri etkilemekte olan genel siyaset kültürüdür. Türkiye’de

siyaset kültürünü etkileyen temel faktör temsili demokrasinin işleyişinden gelmektedir. Temsili demokrasi insanları bir birinden yalıtılmış (atomistik) , kendi yararını en çoğa çıkararak bireyler olarak kabul etmektedir. Böyle bir kabul altında iktidarı belirleyecek olan genel seçimde çoğunluk oyunu sağlamak iktidar olmak için yeterli hale gelmektedir. Bu durumda iktidar olmak için seçim ve oy almak araçsal bir nitelik kazanmaktadır. Türkiye'nin çok partili rejime geçmesinden beri Türkiye'nin oy sağlamaya dönük siyasal pratiği içinde **popülizm ve ötekileştirme** siyasal kültürün temel ögesi haline gelmektedir. Böyle bir siyasal kültür içinde ise oydaşma üretilememekte, dolayısıyla **sorunlar çözülememekte, biriktirilmektedir.**

Türkiye'nin siyaset pratiğinde söylemler haklar üzerinden değil, hadler üzerinden kurulmaktadır. Siyasetimiz de yönetim kadrolarının oluşturulmasında tercihler liyakat üzerinden değil sadakat üzerinden yapılması eğilimi bulunmaktadır. Her kimlik grubu diğer grupları kendileri için tehlike olarak görmektedirler. **Böyle bir durumda verimli bir kamusal tartışma ortamı gelişmemektedir.**

Günümüz Türkiye'sinde temsili demokrasi araçsal olarak kullanılarak, ele geçirilen siyasal iktidar algı oluşturma yoluyla bir **"Muktedir"** yaratmaya yönelmiştir. Türkiye'de 20 yılı aşkın süredir, temsili demokrasi insan onuruna saygılı bir yönetişimin gelişmesine yardımcı olacak biçimde kullanılmamaktadır.

Türkiye'nin siyasal kültürü içinde son 20 yıl içinde yaşananlar Türkiye'de yurttaşlık ve demokrasi konusunda önemli tahribat yaratmıştır. Bir ulus devletin oluşmasında birey düzeyinde yurttaşlık anlayışının gelişmiş olması gerekmektedir. Yurttaşlık bir siyasal komünitenin oluşması için gerekli olan sosyal dayanışmayı yaratacaktır. Bunun olabilmesi bu komünitede bireylerin eşit hak ve sorumluluklara sahip olması gerekmektedir. Bu komünite bireyleri dışlamayacak, tüm üyelerini sisteme dahil edecektir. Yurttaşlık kurumu bireyleri ve onların oluşturdukları gruplara eşit fırsatlar sağlayacak, onları piyasa mekanizmasının işleyişinin beklenmedik sonuçlarına karşı koruyacaktır. Yurttaşlık kurumundan beklenen budur. Oysa Türkiye'de var olan siyasal kültür ve son 20 yıldaki siyasal iktidarın uygulamaları, Türkiye'de **yurttaşlık anlayışında** çok önemli bozulmalar yaratmıştır. Bu bozulmaları;

- Yurttaş- yurttaş ilişkilerinde; yaygın bir **ötekileştirme ve nefret söyleminde artışlar,**
- Devlet ve yurttaş ilişkilerinde ise; yaygınlaşan **kayırmacılık**, toplumda gelişen **tepki/infial yorgunluğu**, bir şey yapılamaz duygusunun ve **öğrenilmiş çaresizliğin** gelişmesi,

diye sıralanabilir.

Bu siyaset kültürü ve aşınan yurttaşlık anlayışı içinde Türkiye'de yönetim pratiği **sürekli bir demokrasi açığı yaratır** hale gelmektedir. Popülizmin baskısı altındaki böyle bir yönetim toplumu krizlere sürekli açık hale getirmektedir. Bunlar arasında bir deprem ülkesi olan Türkiye'de depremle birlikte yaşamaya olanak veren bir **deprem kültürü geliştirilememesi** de bulunmaktadır. Yaşanan büyük deprem felaketleri sonrasında, depremlerin zararlarını azaltmak için geliştirilen yönetmelikler, bu siyaset kültürü içinde bir **yasak savma şeklinde** uygulanıyormuş gibi gösterilmektedir. Siyasetteki popülizm ve kayırmacılık, siyasette depremin zararlarından kaçınmayı sağlamak için tanımlanan meşru olan davranışlar uygulanmadan, uygulanmış gibi gösterilmesini sağlamaktadır. Deprem bu kandırmacılığı açık hale getirmektedir.

Siyaset kültürünün yarattığı olumsuzluklardan kaçınmayı sağlayacak iyileştirmeler nasıl yapılabilir?

Temsili demokrasinin varsayımları ve bu varsayımlara dayalı olarak iktidar oluşumu mekanizmalarının yönetimde sürekli bir demokrasi açığı yarattığının bilincine varılınca, yönetimler demokrasi açıklarını azaltabilmek için **temsili demokrasiyi katılımcı demokrasi mekanizmalarıyla desteklemek**, rejimlerini

iyileştirmek yoluna gitmektedirler. Bu **iyileştirme** için birbirini destekleyecek çok sayıda adımın atılması gerekiyordu. Bunun için;

- Atılacak adımlar konusunda ilk adımda Türkiye demokrasisinde yaşanmış olanlar tespit edilmelidir. Bu yolla yaşanan gerçeklik tanımlanmalı ve gerçekle yüzleşmekten kaçınılmamalıdır. Bu süreç içinde şiddet ve baskı hiçbir şekilde yer bulamayacaktır.
- Demokratik yönetim mekanizmalarının iyileştirilebilmesi için verilen kararların meşruiyetin sadece bilime dayanarak sağlanmayacağına, **halka da borçlu olduğunun** farkında olunması gerekmektedir.
- Teknokrasi ve popülizm arasında sıkışan temsili demokrasiyi, sorunlarından kurtarabilmek için katılımcı demokrasiyle eksikliklerini giderebilmek için pasif yurttaşlık anlayışından vazgeçilerek **aktif yurttaşlık pratiklerinin önünün açılması** güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Temsili demokrasinin katılımcı pratiklerle güçlendirilmesi için yerleşmeler düzeyinde parçalanmamış **bir komünitenin oluşturulmuş** olması gerekir. Böyle bir komünitenin varlığı için o yerleşmede yaşayanların komünite duygusuna sahip olmaları ve kendilerini komüniteye adanmış olmaları gerekmektedir.
- Sistemin iyileştirilmesi için gerekli adımların atılabilmesi için öncelikle **değişim korkusundan uzaklaşılması**, normal olanın değişen ve dönüşen bir dünya olduğuna farkına varılması gerekecektir.
- Özcü geriye hapsedilen kimlik anlayışından, sürekli üretilmekte olan **prospective bir kimlik arayışına** geçilmelidir.
- Toplumda geliştirilmiş düzenlemelerin uygulanmasının salt bürokratik mekanizmalara bağlı olmaktan çıkarılması, şeffaflık sağlanarak **kamusal alandaki konuşmalarla da denetlenebilir** hale getirilmesi gerekmektedir.

II.2 TÜRKİYE’NİN KURUMSAL YAPISINDAN KANAKLANAN OLUMSUZ SONUÇLAR

Türkiye’nin kurumsal yapısının temelde kapitalist bir sistemin işleyişini sağlamak için gerçekleştiğini biliyoruz. Böyle kurumsal yapı içinde oluşan kapital birikim süreçlerinin sonucu eşitsiz büyüme olmaktadır. Ama bizim bu yazıdaki temel konumuz kent planlama merkezli olduğu, bu kurumsal yapının tümü üzerinde değil bunun bir ögesi olan **liberal toprak mülkiyetinin sorunları** üzerinde durulacaktır. Bunlar;

- Liberal toprak mülkiyeti verasete olanak vererek, eşitsizliğin nesiller arasında devrolmasını ve sürekli hale gelmesini sağlamasına,
- Liberal toprak mülkiyeti, kentin büyümesi sırasında oluşan rantın, bu rantın oluşumuna emeğiyle hiçbir katkısı olmayan toprak sahibinin elinde kalmasına, dolayısıyla haksız bir kazanç sebep olmasına,
- Kentteki özel toprak sahipliği ve bunun sağladığı spekülasyon değer artışlarının, toprağı kentte yapılacak binaların gerçekleşmesini zorlaştıran kritik bir girdi haline sokması,
- Kent toprağı üzerindeki haksız değer artışları, kentli bireylerin kent toprağı ile ilişkilerini **iki yüzlü bir ahlak** haline getirmesi,

diye sıralanabilmektedir.

Liberal düşünce sisteminin oturduğu siyasal iktidarın oluşum ve hukuk devletinin kuruluş mekanizmalarının gerisinde bulunan kendi yararını en çoğa çıkaran birey kabulleri üzerinden geliştirilmesi, kent planlamanın gerçekleştirmeye yöneldiği yaşam kalitesi anlayışında, **“hedonik” doyumların** temel belirleyici olarak görülmesine neden olmaktadır.

Kurumsal yapıdan gelen olumsuzlukların etkilerini azaltmak için neler yapılabilir?

Kapitalizmin ve temsili demokrasinin üzerinde durduğumuz sorunlarından kaçınabilmek için, bu sorunların gelişmesini engellemek için kurumsal düzenlemelere (regülasyonlara) gitmek gerekecektir. Kent arsalarının üretilmesi ve denetlenmesinin yarattığı haksız kazançların gerçekleşmesi için alınacak önlemleri;

- Birincisi, mülk sahibinin ölümü halinde, varislerine intikal eden kent topraklarının değerinin adil görülecek düzeyde vergilendirilmesidir. Böyle bir **veraset vergilendirmesiyle**, söz konusu toplumdaki büyüme sürecindeki eşitsizliğin artmasına katkı yapılması engellenmek istenmektedir.
- İkincisi ise kent toprakları/arsaları üzerindeki **spekülatif/haksız değer artışlarının vergilendirilmesi** önerilmektedir. Böyle bir vergilendirmenin sonuçlarından biri kent toprağı üzerindeki haksız kazanç olanağını kaldırarak, kent toprağı üzerinde oluşan iki yüzü ahlakın kaynaklandığı zemini kurutacak olmasıdır. Diğerisi ise kent toprağı üstünde oluşan rant dolayısıyla ortaya çıkan değer artışı bunu yaratan topluma mal edilecek ve bu kaynaktan kent planının uygulanmasında yararlanılmasıdır.
- Üçüncü önlem de yerel yönetimlerin sorumlu oldukları kentsel alan da bir **toprak politikaları** izlemeleri olacaktır. Yerel yönetimlerin kentleşmeyi yönlendirmesine olanak verecek miktarda toprak mülkiyeti bulunacaktır. Yerel yönetimler bu toprakları özel mülk sahiplerine satmadan, kendi yatırımlarını yapmasına olanak verecek uzun sürede kullanım hakları verecektir. Kent toprakları üzerinde spekülatif faaliyetler etkinliğini kaybettiğinde kent toprakları üzerindeki rant yüzeyi çok yükselemeyeceği için de o kentteki hayat pahalılığı artışı da dizginlenecektir. Devlet ülke topraklarındaki müşterek mülkiyet alanlarının özel mülkiyete dönüşmesine yol açmamalı, bu alanların ortak kamusal mülkiyet için kullanılmaya olanak verecek yeni regülasyonlar geliştirmelidir.
- Dördüncü yeni ele alış insan modelinde atomistik birey kabulünden vazgeçerek, antropolojinin **ilişki içinde birey** kabulüne geçmek olacaktır. Böyle bir geçiş iktidar olmaya bakışı değiştirerek, oydaşma üretebilmeye bağlı hale getirecektir. Günümüzde özneller arası uzlaşmanın sağlanabilmesi yapılanmacı bilgi/planlama bakımından özel bir önem kazanacaktır. Bu durumda kent planlamasının gerçekleştireceği **yaşam kalitesinde "eudaimonic" doyum** ve aktif yurttaşlık anlayışları da ağırlık kazandırılması,

diye sıralayabiliriz.

II.3 TOPLUMDAKİ BİREYLERİN DAVRANIŞ KALIPLARINDAN DOĞAN NEDENLER?

Günümüz Türkiye'sinde kent planlamasını olumsuz olarak etkileyen üçüncü grup faktörü bireylerin davranış kalıpları oluşturmaktadır. Bir yorumlama biçimi, bu sorun yaratan davranışların insanın doğasından geldiği ve değişmez olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu tür analizler beraberinde liberalizmin insan varsayımının da insanın değişmez olan bu doğası üzerine kurulduğu savını getirmektedir. Oysa günümüz dünyasında insanın doğasının sabit olmadığı evrimi içinde dönüştüğünü ortaya koymuştur. Aslında insanın evrimine ilişkin çalışmalar insanlaşma sürecini kavramak için biyolojik evrimi ve kültürel evrimi bir birinden ayırmamamızın gerektiğini göstermiştir. Edgar Morin'in sözüyle " İnsan, doğası itibarıyla kültürel bir varlıktır, çünkü kültür sayesinde doğal bir varlıktır." İnsanlaşmanın vardığı noktada **insanı yaratan köklü bir tamamlanmamışlıktır**. Onu insanın kültürel aygıtı tamamlayacaktır.

Böyle insan doğasından kaynaklanmamış olan, kültürle tamamlanmış bulunan Türkiye'deki insanın sorun yaratan davranış kalıplarını üç grup içinde toplayabiliriz. Bunları;

- Arsa ve konut (gayrimenkul) sahipleri,

- Bina ve konut yapan girişimciler,
- Siyasetçiler,

diye sıralayabiliriz.

Gayrimenkul sahipleri kent planlama sürecinin değişik aşamalarında, değişik türlerde sorun yaratan davranış kalıpları sergilemektedirler. Bu sorunların başlıcaları; "mülk sahiplerinin, kentin planının, kendi parselleri için verdiği imar hakkına razı olmaması", "kendi parseli için saptanan bu imar hakkını artırmayı gerçekleştirmek için sürekli bir siyasal girişim içinde bulunması", planla ilişkilerini, "plana herkes uysun ama ben dışında kalayım mantığıyla kurması", "katılımcı planlama süreçleri içinde önerilerini kendi parseline verilecek imar hakkıyla sınırlaması, kentin tümüne ilişkin öneriler yapmaması", diye sayılabilir.

Bina ve konut yapan girişimciler 2023 Maraş depremleri sonrasında çok sayıda binanın yıkılması yüzünden toplumda en çok suçlananlar müteahhitler olmuştu. Bu girişimciler tek düze değillerdir. İki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birinci guruba ayrılanlar **yapsatçı konut sunum biçimini** gerçekleştiren küçük girişimcilerdir. Bu girişimcilerin sermaye miktarı küçüktür. Onun için genellikle yüzde 60 kadar pay verdiği arsa sahibinden elde ettiği arsa üzerinde inşaata başlarlar, inşaat sırasında sattığı kattan elde ettiği kaynakla binanın inşaatını tamamlarlar. İnşaat bittiğinde onun elinde kalan katların satışı da onun karını oluşturmaktadır. Yapsatçı konut sunum biçiminin girişimcileri genellikle yerel yönetimlerin imar daireleriyle sıkı ilişkiler içinde olarak, bir yandan inşaat miktarlarını artırmayı ve inşaat denetimlerinin yasak sarma derecesinde gerçekleşmesini sağlamışlardır. Son depremde en çok yıkıma uğrayan binalar yapsatçıların yaptıkları olmuştur.

İkinci grupta ise **geliştirmeci (developers) denilen** görel olarak daha büyük müteahhitler yer almaktadır. Ucuza elde ettiği büyük toprak üzerinde önemli imar hakları elde etmekte, ayrıca alt yapı maliyetlerinin önemli bir kısmını topluma dışsallaştırmak olanağı bulabilmektedirler. Ayrıca geliştirdiği arazi üzerinde toplu konut üretimine girişmektedir. Bu büyük girişimciler yapsatçılara göre çok daha yüksek karlılık oranlarıyla çalışmaktadırlar.

Siyasetçiler demokrasiye araçsal olarak popülistik bir mantıkla yaklaşırken otoritelerini siyasal aklar çıkararak kullanmaları yanı sıra imar hakkı vermeye ilişkin kararlara da izin vererek, müdahale ederek kent üzerinde oluşan rant konisinin bölüşümünde mensubu olduğu siyasal kurumun olarak, bazı halde de kişisel olarak pay alabilmektedirler. Böyle bir ortamda plan toplum için güvenilir bir yol gösterici olmaktan çıkmakta, adil olmayan sonuçları anlaşılamaz olan, topluma güvensizlik yayan bir belge haline gelmektedir.

Bireylerin davranış kalıplarından gelen sorunların çözülerek yeni davranış kalıplarına dönüştürülmesi nasıl sağlanabilir?

Daha öncede üzerinde durduğumuz üzere insanların davranışlarının değişmez olmadığını, insan doğasının toplumun içinde bulunduğu evrim/değişme süreci içinde şekillendiği kabul edildiğinde, insanların sorun yaratan davranışlarının da değişebileceğini beklemek gerekmektedir. Bu çözümü bireylerin davranışları dolayısıyla cezalandırılmasından beklemek ve bu yolla davranış biçimlerinin kalıcı olarak değişmesi beklenemez.

Kalıcı davranış değişiklikleri, davranışları etkileyen yeni insan ilişkileri örüntülerinin çalışmasını sağlamakla gerçekleştirilebilir. Bunlar için;

- İmar planlamayla ilgili işlerin önemli **ölçüde şeffaflaşması,**

- Rant oluşturma ya da yerini değiştirme kararlarının kamu alanında konuşulur/tartışılır olması, ve bu kararların tek kişi tarafından, kapalı kapılar arasında verilmesinin meşruiyetinin kabul edilmemesi,
- Bu süreçlerin verimli olarak çalışabilmesi için toplumda kent ve kentsel yaşam konusundaki konuşma kültüründe önemli gelişmelerin yaşanması
- Bu gelişmelerin verimli sonuçlar yaratabilmesi için Türkiye’de yaşamın özel alana sıkışmış olmasından kurtularak, **kamu alanındaki yaşamın canlandırılmasının** sağlanması,

gerekecektir.

III.TÜRKİYE’DE KURUMSALLAŞMIŞ BULUNAN KAPALI KENT PLANI ANLAYIŞI YAŞANAN SORUNLARIN YOĞULAŞMASINA NASIL KATKIDA BULUNUYOR VE BUNLARDAN KAÇINMAK İÇİN AÇIK PLANA GEÇİLMESİ NASIL BİR ÇÖZÜM GETİRİYOR ?

Kentler normal olarak planlanan bir şey olmaktan çok oluşan bir şeydir. Kentin oluşan bir şey olduğunun söylenmesi, bu oluşum içinde bir düzen bulunmadığını söylemek anlamına gelmez. Bu oluşumu inceleyen bilim adamları bunun içinde bir düzen bulmuşlardır. Buna örnek olarak Chicago okulundan Park ve Burgess’in “Concentric City”, Homer Hoyt’un “Sektör” kuramları verilebilir.

Kentin oluşan değil planlanan bir şey olduğunu söyleyenler, ise kentin büyümesinin önceden, dıştan belirlenmiş bir kalıba, örüntüye bağlı olarak denetim altında tutulabileceğini kabul etmektedirler. Bunun için de kapalı planlar yapmaktadırlar. Bu tür planlanmış/tasarlanmış kentlerin ilk örnekleri antik dönemde gerçekleşti. Bu kentlerde “ortogonal tasarım” yapılıyor, Euclid geometrisi uygulanıyordu. Bu statik ve hiyerarşik olarak var olan kozmik düzenin bir parçası olarak inşa ediliyordu. Böylece mistik bir aydınlanmanın sonunda ilahi düzene uyulmuş oluyordu.

Modernite sonrasında, Dünyada kentlerin gelişmesi büyük ölçüde kapalı planlarla yönlendirilmeye başlandı

Ortaçağda ise kentler planlanmıyor oluşuyordu. Kent planlanması modernite sonrasında yeniden gündeme gelmeye başladı. 18 yüzyılda ABD’de kurulan kentlerde yeniden ortogonal şemada uygulanmaya başladı. Ama bunların gerisinde ilahi bir düzen arayışından çok modernitenin rasyonalizmi devreye giriyordu. Artık **şehircilik modernitenin bir çocuğu** olmuştu. Şehirciliğin yaygınlaşması 19 yüzyılın ikinci yarısından sonra başladı. Sanayi devriminden sonra kentlerde özellikle işçi sınıfının sağlık koşulları çok kötüleşmişti. Bir sanayi kentinde üretimin sürdürülmesi için de sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerekiyordu. Bunun sonucu Paris’te ve Londra’da büyük planlama operasyonlarına girişildi. Kentlerin sağlık sorunlarını çözecek büyük altyapı yatırımları planlanmış, kentlerde geniş ve canlı kamu alanları oluşturulmuştur. Bu dönemde planlama büyük ölçüde harita mühendisliği ve altyapı mühendisliği hünerleri içinde kalmıştır. İlginçtir Türkiye’de de ilk şehir planlaması çabaları 19 yüzyılın ortasında İstanbul’un modernleşmeye başlaması paralelinde ortaya çıkmıştır. Ama İstanbul’da dönüştürücü mekanizma sağlık sorunlarından çok, yangın felaketleri olmuştur.

19. Yüzyılın son on yılında “güzel kent” (**City Beautiful**) akımının gelişmesiyle kent planlamasından beklenen değişmiştir. Şehir planı kenti güzelleştirecektir. Kente bu yolla monumental bir büyüklük kazandırılacaktır. Bu halde kent planlamasına/tasarımına sanatsal bir nitelik atfedilmektedir. Böyle bir eserin uygulanabilmesini sağlayacak kurumsal mekanizmanın da bu planın kapalı olması varsayımı üzerinden geliştirilmesi sonucunu yaratmıştır. Olmsted’in parkçılık akımı ile Ebenezer Howard’ın “Bahçe Kent” anlayışlarını da bu akımın uzantısı olarak görmek gerekir.

19.Yüzyıl sonundan İkinci Dünya Savaşına kadar kent planlaması alanında “**Etkin Kent**” (**City Efficient**) akımı ve 1933 yılında açıklanan **Atina Charter’da** önerilen kent planlama anlayışı bir araya gelerek büyük ölçüde günümüzün kent planlama pratiğinin çerçevesini oluşturmuştur denilebilir. Tabii bu modernist/rasyonalist bir çerçevedir. Hem belediye yönetimlerine hem de kent planlamasına/tasarımına yol göstermektedir. Kent tasarımı işlevselci (fonksiyonalist) bir yolu arazi kullanma ve bölgeleme (zoning) ve bayındırlık etkilerine ve özellikle kent yollarına önem vererek gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Belediye yönetimlerinde ise teknolojik olanakları/yenilikleri kullanarak, enerji tüketimi azaltan, kullanma suyu ve atıkları uzaklaştırma maliyetlerini düşüren, emisyonları standartların altında tutan, insanlar için kent içi dolaşımı kolaylaştıran bir politika izlemeleri önerilmektedir. Bu akımın ister tasarıma, ister yerel yönetimlere yaklaşımı rasyonalist bir arayış olarak değerlendirilebilir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Dünya’ya yeni bir düzen geldi. Birleşmiş Milletler kuruldu. 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesiyle insan hakları içinde sosyal haklar yer almaya başladı. Öte yandan IMF’yle Dünya Bankasıyla kısaca Breton Woods düzeni diye adlandırılan yeni bir ekonomik düzen yürürlüğe girmişti. Bu ekonomik düzende Keynesgil politikalar uygulanarak refah devletleri anlayışı içinde krizsiz bir dünyanın gerçekleştirilmesine girişilmişti. **Dünya ve Türkiye’de daha önce beklenmedik hızda bir kentleşme yaşanmaya başladığı** bu yıllarda, etkin kent anlayışına dayanan kent planlama faaliyetlerine kentsel yenileme (urban renewal), yapılı çevrenin korunması (urban concervation), kentsel tasarım (urban design), kentsel kalkınma (urban development), kentsel ulaşım (urban transportation) etkinlikleri eklendi. Kent planlama faaliyetlerinin kazandığı bu kapsam genişlemesi **Kapsamlı Rasyonel Planlama** (Comprehensive Rational Planning) denilen bir yöntemin genişlemesine yol açtı. Artık kent planlama bir tasarım hüneri değil, çok disiplinli bir bilimsel faaliyet alanı olarak görülmeye başladı. Kent planlama faaliyetlerinin kazandığı bu yeni nitelik beraberinde şehir ve bölge planlama eğitiminin ayrı bir uzmanlık alanı olarak önce yüksek lisans düzeyinde 1951 yılında Dünyada ve 1961 yılında Türkiye’de kuruldu. Zaman içinde bu yüksek lisans programları, lisans programlarını da açtılar.

Kent ve bölge planlama alanında bu yeniden yapılanmalar yaşanmasına rağmen, dünyanın yaşadığı bu hızlı kentleşme karşısında dünyanın kapital birikim ve dağılım süreçleri bu büyük göçmen kitlelerini, modernitenin meşruiyet kalıpları içinde kentlere yerleştirememiş ve sefalet mahalleleri ile gecekondu mahallerinin gelişmesine yol açmıştır. Kentler homojenliklerini yitirmiş ve ikili yapılar haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında krizsiz bir dünya kurmak için yapılan çabalar 1970’li yıllarda ilk krizleriyle karşılaşmışlardır. 1980 sonrasında ise dünya önemli bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Ulus devletler dünyasından küresel bir dünyaya, sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist bir üretim biçiminden esnek üretime, modernist bir düşünce kalıbından, post modernist bir düşünce kalıbının oluşumuna geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş süreci içinde 1989’de dünya sosyalist bloku çözülmüş, 1992 Rio çevreci kalkınma konferansından sonra dünya politikalarını yönlendirirken “sürdürülebilirlik” ilkesi etrafında bir oйдаşma yaratılmaya çalışılmıştır. Avrupa Birliği demokrasisini yeniden yapılandırırken yerindenlik (subsidiarity) ilkesine dayandırılan çok katmanlı bir yönetişimi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu büyük dönüşüm içinde değişik ülkelerin kent planlamasında içerdiği çok değişmeden farklı konulara; **Serbest Kent (Free City), Sürdürülebilir Kent, Sınırsız Kent (Limitless City), Smart City vb. vurgular** yapılmaktadır.

Dünya yerleşme sisteminde önemli değişimler yaşanırken, bir yandan bu dönüşümü anlamlandırmaya çalışan kuramcılar yapılacak planları yönlendiren böyle farklı vurguları olan kuramlar üretirken, öte yandan 1980’ler sonrasında hakim hale gelen neoliberal politikaların savunduğu değerlerin de etkisiyle, bütüncül planlama anlayışının dışına çıkan büyük proje uygulamalarına girişilmiştir. Planlı ve plana emrivakiler yapan uygulamalar sonucunda kent olgusu

“Gezegensel Kent” (Planetary Urbanization) olarak adlandırılmaya başlamış bulunmaktadır. Bu çok önemli bir nitelik değiştiren bir oluşum adlandırılışıdır. Dünyadaki tüm kentlerin birbiriyle ilişki içinde olduğu ve aynı kentler ağının parçası oldukları kabul edilmektedir. Bu durumda dünya ölçeği söz konusu olduğunda artık kentlerin tümünü içeren tek bir gezegensel kent söz konusu olmaktadır. Ortaya çıkan bu gezegensel kent olgusu planlanan değil, oluşmakta olanıdır.

Günümüzde Türkiye’de kapalı kent planlaması neden ve nasıl sorunlar yaratıyor ?

Günümüzde kentlerin oluşumuna razı olmayıp kenti planla şekillendirmek istediğinizde, genellikle yapılan ister güzel kenti tasarlayarak olsun, ister geleceğine ilişkin bilimsel kestirime dayanarak olsun, bu kentin yirmi yıl sonra ne biçim alacağı tasarlanmakta, bu biçimin oluşması için kentsel toprak parsellenmekte ve üzerindeki imar hakları belirlenmektedir. Bu planı ya kestrim yapabilen ya da yetenekli olan elitist bir plancı yapmaktadır. Bu planın yapılması ve uygulanması teknokrazi/bürokrasi eliyle şeffaf olmayan bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu planda şeffaf olmayan siyasal/bürokratik mekanizmalarla uygulama ve değişiklik yapılmaktadır. Bundan sonra planın uygulanması ve yapı güvenliğinin sağlanması için, yerel yönetimce yapı yapacaklara yapı izni verilmekte, yapı yapılırken ve yapım sonrasında da denetlenerek kullanma izni verilmektedir. Kapalı kent planlaması denilen budur.

İlk bakışta bu yapılması gerektirir. Bu planlama anlayışından yakınmak için bir neden yoktur gibi görünmektedir. Oysa pratik yakından izlendiğinde, daha önce üzerinde durduğumuz siyasal kültür nedeniyle, kurumsal yapı ve davranış çarpıklıkları nedeniyle önemli olumsuzluklar yaşandığı görülmektedir. Oluşturdukları yüksek rant düzeyiyle hayatı daha pahalı hale getirmekte, haksız kazançlar oluşturarak gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmakta, kentin gelişmesini/şekillenmesini büyük arsa sahiplerinin emrivakilerine açık hale getirmektedir.

Kapalı plana karşı olan saptamaların bir kısmı pratikteki gözlemlerden doğarken diğer bir kısmı kapalı planın yapımında izlenen yöntemden doğmaktadır. Bu tür eleştirilerin başlıcası bu planın 20 yıllık bir perspektifle yapılması ve bu planın saptadığı hakların dondurulmuş olmasından gelmektedir. Yirmi yıllık bir perspektifin kullanılması kentin zaman içinde büyümesi dolayısıyla kentin kazanacağı yeni ölçeği ve bu ölçek farklılığının etkilerini planda hesaba katabilmek içindir. Ama asıl eleştiri konusu olan planın yirmi yıl dondurulmasıdır. Günümüz dünyası sürekli değişmektedir. Kentlerin her geçen gün kurduğu ilişkiler kentleri yeni fırsatlarla tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda plan yapıp bittikten sonra yirmi yıl beklenen bir şey değildir. Her fırsatı ve tehdidi her an değerlendiren bir şeydir. Planın güzel şehir anlayışıyla yapıldığı, plancı sayısının çok sınırlı olduğu, planın plancının ismiyle anıldığı dönemler çok gerilerde kalmıştır. Plancılarının sayısında hızlı bir artış yaşanmaktadır. Artık dünyanın hiçbir yerinde planlar, örneğin “Jansen Planı” diye, plancısının ismiyle anılmamaktadır. Günümüzde değişmeyi yalnız olaylar ve olgular yaratmamakta, aynı zaman da yaşamın her yerine yayılmış olan, sürekli gerçekleşen yenilikler yaratmaktadır. Yenilik artık Schumpeter’in dönemindeki gibi teknik elitlerce değil, toplumun her üyesi tarafından, alelade insanlar tarafından gerçekleştirilir hale gelmiştir. Planlama artık yaşanan oluşu düzenleyen, sürekli bir faaliyet olma niteliğini kazanmaktadır.

Günümüz dünyasında kent planlaması açık plan olma yolunda yeniden yapılıyor

Kent planlama alanında Dünya’da ve Türkiye yaşanan gelişmeler kapalı planlamadan açık planlamaya geçilirken yaşanan değişmelerin aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Bunlar;

- Günümüzde gelen demokrasi anlayışı için açık plan, **insanları dışlamadan, topluma emrivaki yapmayan, katılımcı, müzakere edilmiş** planlardır.

- Açık **planlama sürekli açık kalarak**, gerektiğinde fırsatları ve tehditleri değerlendirerek yeterli ve zamanındaki kararları üreteceklerdir.
- Bu planlarla kamusal alana ve yaşama önem veren, topluma ilişkin yaşam değerlerinin birlikte olduğu bu yolla kent düzeyinde bir **komünite duygusunu ve adanmışlığı** üretilecektir.
- Bu planlama süreci içinde rant oluşturan ve rant değerini belli bir toprağa çökerten kararlar, kapalı kapılar arkasında verilmeyecek, toplumsal oydaşmaya dayandırılacaktır.
- Böyle bir kamusal alanda konuşma siyasal kamu alanının ötekileştirici, ben iyim sen kötüsün mantığı içinde olamaz. Burada içinde herkesin rahat ve mutlu yaşayacağı bir kenti birlikte üretebilmenin coşkusundan güç alan, **birbirine saygılı, yaratıcı bir konuşma olacaktır**. Böyle bir konuşma kentlilerin **yaşam doyumuna "euadonomik"** bir katkı yapılacaktır. Böyle bir konuşma biçimi zaman içinde birlikte öğrenilecektir. Bu konuşma hiçbir zaman sıfır toplamı olmayacak, sürekli olarak pozitif bir şey üretecektir.

Böyle bir anlayışla üretilecek bir planın, biraz da çözmesi gereken sorunlar ve yüklenmesi gereken işlevlerin neler olması gerektiği üzerinde duralım. Türkiye’de de Dünya’da olduğu gibi bir kapitalist sistem içinde bulunduğu için ister kapalı, ister açık plan mantığıyla olsun her kent planı iki işlevi mutlaka yerine getirmek durumundadır.

Bunlardan birincisi **kentsel arsanın üretilmesidir**. Yeryüzündeki, toprak/bina yapılabilecek alanlar temelde bir doğal kaynaktır. Kapitalist bir sistemde bu kaynaktan bir kentsel arsa oluşması için, var olan bu toprak/kaynak üzerinde bir parselasyon yapılması ve bu parselin üzeri için bir imar hakkı belirlenmesi ve parselin kentin altyapılarıyla bağlantısının kurulması gerekmektedir. Bir kaynak olan kentsel toprak imar planı sonrasında kentsel arsa haline gelmekte, sonrasında da piyasada değerlendirme/spekülasyon konusu olabilmektedir.

Kent planlarının gerçekleştirilmesi gereken ikinci özellik piyasada **gayrimenkulün değer kaybetmesinin engellemesidir**. Eğer parsellenmiş bir kent toprağında her parsel sahibi kullanacağı imar hakkını kullanmakta serbest bırakılırsa, arsalar üzerinde birbirine emrivaki olarak yapılan binalar bu çevrenin piyasa değerini düşürecek ve gayrimenkul sahiplerinin değer kaybına neden olabilecektir. Hangi tür planlama olursa olsun bu planların olduğu yerde değer kaybını önleyen bir düzen kurulmuş olmalıdır. Açık planın geliştirilmesinde kentsel toprağın ne zaman üretileceği ve bunun düzenin nasıl kurulacağı özel önem kazanmaktadır.

Bu yolla açık planlar kapalı planların açık hedefler haline getirerek ilan edemediği önemli ekonomik bir performansı gerçekleştirmeye önem vermeye başlayabilir. Kapalı planlar kendi gerçekleşme dinamiği içinde ortaya çıkan kent rantlarına razı olurlar. Ona müdahale etmezler. Kent yüzeyinde oluşan rant konilerinin hacmi kentte oluşan yaşamın maliyetini etkilemektedir. Rant hacmi büyüdükçe de hayat pahalı hale gelmektedir. Yerel yönetimlerin izleyeceği kent toprağı politikaları ve kent arsası üretimi ve yerleşmeye açılma stratejileri kentteki yaşamın maliyetini önemli ölçüde etkileyecektir.

Tabii kent toprakları üzerinde oluşan rantların yaşamı pahalı getirmesini önlemek ve iki yüzlü davranışlara yol açmaması için kent topraklarındaki **değer artışlarının devletçe vergilendirilmiş olması** uygulanması gereken temel düzenleme olarak ortaya çıkmaktadır.

6 Şubat 2023’te Türkiye’nin üst üste yaşadığı **Maraş depremleri sonrasında** Türkiye’nin bir deprem bölgesi olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Türkiye’nin uzun deprem deneyimlerine karşın, kentlerinin yapılanmasında bir deprem kültürü oluşturduğu söylenemez. Bunun nedenini sadece risk kültürü gelişmemiş diye açıklayamayız. Böyle bir kültürün uygulamada etkili olmayışının temel nedeni depreme çözüm arayanların ülkenin kentin gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunuyla muhatap

olmayışlarıdır denilebilir. Bulunacak/önerilecek çözümleri düşük gelirli taşıyamayacaksa, o da toplum için bir çözüm olamaz. Bu çözümsüzlük görmezden gelerek de geçirilemez. Onun için gelir durumlarında büyük gelir farklılıkları olan toplumda, tek bir çözümle yetinilemez. **Değişik gelir gruplarının taşıyabileceği çoklu çözümler önerilmelidir.** Ancak böyle çözümler üretildikten sonra, bu toplumda bir deprem kültürünün gelişmesinden, yerleşmesinden söz edilebilir.

Türkiye’de ister kapalı, ister açık olsun kent planlarının tümün mutlaka **mikro bölgeleme çalışmalarına** dayandırılması gerekmektedir. Türkiye’de deprem konusunda zaman içinde artan duyarlılıklar sonucu geliştirilen yönetmelikler temel strateji olarak **yıkılmaz bina yapmayı** seçmiştir. Yönetmelikler farklı türde yıkılmaz bina yapılmasına olanak verse de, pratikte tektür rijit betonarme binalar yapılmaktadır. Bu tür çözüm arayışlarının maliyetleri çok yüksektir. Türkiye’nin kentlerindeki çok eşitsiz gelir dağılımı dolayısıyla böyle tektür bina/konut sunumları, günümüzde olduğu gibi kira krizlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de değişik maliyetlerde yıkılmaz bina/konut sunum kanalları geliştirilmelidir. Afet konularına duyarlı bu plan kamu alanlarını geliştirirken **kamu toplanma alanlarını** planlayacak, kentin afet halindeki müdahale kuruluşlarını kente muhtemel afetlerden etkilenmeyecek şekilde yerleştirecektir.

Değişik maliyetlerde yıkılmaz konut/bina sunum kanallarının geliştirilmesi yanısıra, **her kent için ayrı imar yönetmeliği ve tasarım rehberi geliştirilirse**, kentlerin kimliklerinin oluşturulması tarihi binalarının/dokularının korunmasına hapsolmayacak, kentteki yeni alanlarında kentin kimliğinin üretilmesi katkısı olacaktır. Açık planlardaki katılımcı süreçler **kentin kimliğinin** üretilmesine, yani fiziki şekillenmeyle değil, aynı zamanda kamusal alandaki faaliyetlerin çeşitlenmesiyle de katkıda bulunacaktır.

IV: SON VERİRKEN

Yazımın sonuna geldik. Yazımı bitirirken bir noktaya daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu yazıda kapalı ve açık planlama aklını tartışarak günümüz için artık açık bir planlama aklının üstünlüklerini gösterdik. Ama günümüzün gezegenleşmiş bir kentinin ister kapalı ister açık planlamasını yapmaya başladığımızda **kademeli bir planlama kararları** verilmek durumundadır. Örneğin; günümüzde deprem sonrasında Hatay’ın/Antakya’nın planlaması söz konusu olduğunda, yedi kademeli bir kararlar sistemi önerilebilir. Bunlar; 1) Hatay için depreme dayanıklı, çoğulcu bir yaşam, yerleşme ve planlama stratejisi, 2) Hatay’ın içinde olduğu bir çevre düzeni planı, 3) Hatay için bölgesel düzeyde bir plan önerisi, 4) Her yerleşme için master planı, 5) Uygulama planı, 6) Her yerleşme için ayrı imar yönetmeliği ve tasarım rehberi, 7) Kritik/önemli yerlere ilişkin kentsel tasarımlar olarak sıralanabilir. Farklı planlama akılları her kademeye kendi mantıkları içinde yaklaşacaklardır. Ayrı, ayrı üzerlerinde durmayacağım. Ama her iki planlama aklının **kademeler arası ilişkinin kurulması** konusundaki mantığı için bir şey söylemek istiyorum. Kapalı planların bu konudaki ilkesi planların kademeli birliğidir. Bu durumda en üst ölçekten aşağı inen tek yönlü bir belirleyicilik kabul edilmektedir. Oysa konuya açık planlama aklıyla yaklaşanlar kademeler arası uyumu ve tutarlığın **kademeler arasında konuşularak** saptanmasından yana olacaklardır. Böyle bir ele alışıta alt kademelerdeki yaratıcı gelişmeler kolayca dışlanamayacak kendilerine yer bulabileceklerdir.

Yazıyı kapatırken belirteyim ki bir toplumdaki insanların yaratıcı üretimi emir komuta içinde değil insanların önü açıldığında, onların yaşamı insan onuruna yakışır hale geldiğinde büyük artışlar gösterir. Kısacası açık plan insanların önünü açacak olmandır.